

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ – ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
Центар за историјску географију и историјску демографију

ШУМАДИЈА У XV ВЕКУ

КОЛЕКТИВНА МОНОГРАФИЈА

Уредници

Синиша Мишић
Марија Копривица

БЕОГРАД
2018

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР	7
СКРАЋЕНИЦЕ	9
I УВОД	
1. Географско-историјски оквири (Синиша Мишић)	19
2. Шумадија у смутним временима 1371–1402 (Синиша Мишић).....	27
II ПОЛИТИЧКА ГЕОГРАФИЈА	
1. Шумадија на српско–турско–угарској тремеђи (Владимир Алексић).....	33
2. Турска управа на подручју Шумадије (Марија Копривица).....	59
III ЦРКВЕНА ГЕОГРАФИЈА	
1. Православна црква у Шумадији у средњем веку (Марија Копривица).....	79
2. Католичке заједнице (Катарина Митровић – Дејан Радичевић).....	101
3. Исламизација и положај православне цркве у Османском царству (Марија Копривица)	125
IV НАСЕЉА И СТАНОВНИШТВО	
1. Градови и тргови (Синиша Мишић).....	137
1.1. Београд (Катарина Митровић – Дејан Радичевић)	140
1.2. Борач (Владета Петровић)	162
1.3. Витешка Трпеза (Александар Крстић)	163
1.4. Железник (Александар Крстић)	164
1.5. Жрнов (Александар Крстић)	167
1.6. Јагодна (Александар Крстић).....	170
1.7. Кулич (Александар Крстић)	172
1.8. Неваде (Владета Петровић)	175
1.9. Некудим (Александар Крстић).....	175
1.10. Островица (Владета Петровић)	179
1.11. Паракинов брод (Александар Узелац).....	181
1.12. Равно (Александар Узелац)	182
1.13. Рудишта (Александар Крстић)	183
1.14. Рудник (Владета Петровић).....	186
1.15. Смедерево (Владета Петровић).....	191
1.16. Сребреница (Владета Петровић).....	197
1.17. Хлапова Пољана (Александар Узелац)	199
1.18. Честин (Владета Петровић)	200
2. Сеоска насеља и насељеност (Марија Копривица).....	201

V ПРИВРЕДА И САОБРАЋАЈ

1. Земљорадња и сточарство (Мариша Штетић).....	231
2. Рударство (Владета Петровић)	272
3. Путеви и трговина (Синиша Мишић – Александар Узелац)	277

VI ЗАКЉУЧАК (Уредници)	287
------------------------------	-----

стер. Варош је имала и свога кнеза. Посаду тврђаве чинило је 14 муслиманских тимарника.¹⁹⁸

1.11. Паракинов брод (Паракиновъ бродъ, Паракинь), смештен крај реке Црнице, десне притоке Велике Мораве и недалеко од њеног ушћа. Најранији спомен места среће се у повељи кнеза Лазара светогорској Лаври Св. Атанасија из 1375/6. године. У овој даровници, Паракинов брод је споменут као трг који је властелин Цреп Вукославић уступио манастиру.¹⁹⁹ Иако место није изричито наведено у саставу Петрушког крајишта, то се чини извесним, пошто је било у поседу Црепа који је био господар крајишта.²⁰⁰ Место се поново помиње у повељи монахиње Јевгеније (кнегиње Милице) Лаври од 1. августа 1398. године, као једно од насеља, претходно уступљених извесном Сисоју и враћених манастиру.²⁰¹ Из овог документа сазнајемо и да су део атара у Паракиновом броду привремено држали неки Зуб и Раденко, а по свој прилици и још једна личност поменута на овом месту и позната само по имену – извесни Шишат.²⁰² Након што су Османлије после смрти деспота Стефана Лазаревића освојиле Петрус, околна села нашла су се под њиховом влашћу, па је ову судбину делио и Паракинов брод.²⁰³ После 1444. године ова област се поново нашла у саставу српске државе. Насеље је поново споменуто у повељи Ђурђа Бранковића Лаври од 16. фебруара 1452. године, када је деспот, уз поједина друга места, узео натраг и „трг Паракин са панађуром“, давши манастиру у замену велики новчани прилог у висини од 120 литара сребра који је требало исплаћивати сваке године.²⁰⁴

На основу три поменута документа издатих Лаври, уочава се да је Паракинов брод крајем XIV и током прве половине XV века био сеоско насеље и важан локални трг чији је просперитет био непосредно везан за постојање оближње скеле, вероватно преко реке Црнице. Упркос тренду

¹⁹⁸ А. Аличић, *Турски катастарски пописи I*, 261–272.

¹⁹⁹ Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре атонске*, Споменик СКА 56 (1922) 9; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 495; А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 18–20.

²⁰⁰ С. Мишић, *Жупе Поморавље и Дубравница*, 6.

²⁰¹ Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре атонске*, 10; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 497; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 230.

²⁰² М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, Крушевац кроз векове, 41–42; М. Благојевић, *Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године*, ИГ 1–2 (1987) 36.

²⁰³ М. Благојевић, *Источна граница деспотовине од 1428 до 1439. године*, ИГ 1–2 (1995) 31–32, 35.

²⁰⁴ Д. Анастасијевић, *Српски архив Лавре атонске*, 16; Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 504.

опadaња броја становништва на простору Крушевачког санџака током првих деценија XVI века (у Петруској нахији са готово 3.000 на око 1.300 домаћинстава између 1516. и 1536. године),²⁰⁵ Паракин је и током првих деценија османске власти задржао свој значај. Штавише, у попису из 1536. године, он је попут осталих насеља у Петруској нахији уписан као село, али се од других насеља истицао тиме, што је био и једино пазарно место где је одржаван панађур.²⁰⁶ Његов положај крај главне балканске саобраћајнице *Via Militaris* која повезује Београд и Цариград несумњиво је погодовао томе да задржи статус локалног трговачког средишта.

Вероватно, није случајно што се место помиње у изворима тек од краја XIV века и може се наслутити да оно није било много старијег датума. Према традицији коју је 1660. године забележио Евлија Челебија, Паракин је основао „српски краљ Рожо“ (то јест „Лазо“, односно кнез Лазар). Османски путописац оставио је и детаљни опис тадашњег Паракина, који је средином XVII века, већ представљао утврђену паланку. Утврђење је имало облик правоугаоника и било обима осам стотина корака, а у њему је био смештен диздар и посада од четрдесет војника са топовима. Ипак, оно није потицало из средњовековне епохе, већ је било подигнуто у XVI столећу, од стране Рустем-паше, везира султана Сулејмана Величанственог, који је уједно био и задужбинар паракинског великог хана. Евлија Челебија је нарочито истакао благу климу краја и плодну земљу у околини на којој се, према његовим речима, раније гајио пиринач, али је она у великој мери запустела због немара локалних житеља.²⁰⁷

1.12. Равно (Равно, Равьно), крај данашње Ћуприје, на месту античког муниципијума *Notium Margi*. Своје словенско име вероватно дугује положају, пошто је било смештено у равничарској долини. Током XII века, оно је представљало важну тврђаву на деоници Цариградског друма, која повезује Београд и Ниш и као такво је посведочено у делима арапског географа Идризија и крсташких путописаца.²⁰⁸ Након што је крајем XII века прешло под српску власт, Равно је делимично изгубило свој стратешки значај. Судаћи према опису сусрета српског владара и угарског краља

²⁰⁵ М. Васић, *Становништво крушевачког санџака и његова друштвена структура*, Крушевац кроз векове, 52.

²⁰⁶ Г. Гарић-Петровић, Д. Амедоски, *Становништво и насеља нахије Петрус у 16. веку*, ИЧ 62 (2013) 124.

²⁰⁷ Е. Ćelebi, *Putopis*, 65–66.

²⁰⁸ Arnoldus Lubecensis, *Chronica Slavorum*, ed. I. Lappenberg, MGH SS XXI, Hannover 1869, 118–119, 172; *Quellen zur Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I* – MGH Scriptorum rerum Germanicarum, Nova Series, V. ed. A. Chroust, Berlin 1928, 28, 134; Б. Недков, *България и съседните и земи през XII век според "Географията" на Идриси*, София 1960, 43, 70.

око 1215. године у Житију Св. Симеона од Стефана Првовенчаног, оно се налазило на самој граници тадашње Немањичке државе, односно „на међи отачаства“.²⁰⁹ Након пуних век и по одсуства из извора, Равно се поново спомиње тек у Раваничкој повељи кнеза Лазара Хребелјановића из 1381. године, као место крај кога се налази „брод“ (вероватно скела) на Морави, додељен манастиру Раваница.²¹⁰ Оно је територијално припадало жупи Дубравница.²¹¹ Тадашње насеље је у потпуности изгубило свој пређашњи градски карактер, али не и привредни значај, судећи по оближњем броду.²¹²

У браничевском дефтеру из 1467, Равно је уписано као село које је припадало хасу смедеревског санџакбега Али-бега Михалоглуа. Касније је искључено из санџакбеговог и уписано међу царске хасове, постајући тако једино царско село у нахији Раваница. Оно је било сразмерно мало, будући да је у време првог пописа 1467. године имало 33 куће и једну удовицу.²¹³ Након што је постало султанов посед (пре 1476. године) доживело је одређени успон, вероватно заснован на опроштају једног дела дажбина. Тада је у њему забележена 41 кућа, а први пут је уписан и приход од брода на Морави и прописане накнаде за прелазак коњаника и кола. Почетком XVI века место је готово у потпуности опустело и 1516. године у њему је забележено само шест кућа. Како житељи нису могли да сами чувају брод на Морави, одређено је да им у томе помажу још два села.²¹⁴ Равно је до тог тренутка очигледно још више изгубило на свом, ионако скромном значају, што је добрим делом била последица развоја оближњих Параћина и Јагодине.²¹⁵

1.13. Рудишта (лат. Rudista, Rudystha, Rwdischa, тур. Rudišta) – средњовековни трг и рудник олова и сребра у атару села Рипањ под Авалом. Насеље са тргом налазио се, како се сматра, на локалитету Паланка западно од Рипња, на саставцима потока Зовљака и Тапавца, док је рудник био

²⁰⁹ Стефан Првовенчани, *Сабрана дела*, прир. Љ. Јухас-Георгиевска – Т. Јовановић, Београд 1999, 102–107.

²¹⁰ А. Младеновић, *Повеље кнеза Лазара*, 54, 94.

²¹¹ С. Мишић, *Жупе Поморавље и Дубравница*, 7.

²¹² Г. Шкриванић, *Раваничко властелинство*, ИЧ 16–17 (1966–1967) 252; Р.

Тричковић, *Ђуприја и средње Поморавље*, 97.

²¹³ М. Стојаковић, *Bраничевски tefter: poimenični popis pokrajine Baničevo iz 1467. godine*, Beograd 1987, 42.

²¹⁴ Р. Тричковић, *Ђуприја и средње Поморавље*, 114, 116–117; О. Зиројевић,

Цариградски друм, 143.

²¹⁵ О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 144.

1.17. Хлапова пољана (Хлапова пољана), данашње Лапово на левој обали Велике Мораве. Помиње се у повељи кнегиње Милице и њених синова Стефана и Вука светогорском манастиру Св. Пантелејмона од 8. јуна 1395. године.²⁹¹ У овом документу се наводи да је извесни војвода Михал (Михајло) подарио манастиру ово место са свим засеоцима, метохом, међама села и половином брода (прихода од скеле) на Морави.²⁹²

Поменути Михал је несумњиво припадао високој властели. Претпоставља се, да би он могао да буде идентичан Михаилу, који се спомиње 1398. као човек који је дојавио Стефану Лазаревићу о завери Николе Зојића, као и војводи истог имена споменутом на челу српске војске приликом сукоба са османским принцом Мусом.²⁹³ Што се Хлапове пољане тиче, место је несумњиво понело име према свом оснивачу – Хлапу, иначе непосведоченом у изворима, али који је могао потицати из редова нижег племства, односно мале властеле. Назив *пољана* сугерише да је реч о насељу новијег датума. Иако није изричито напоменуто, с обзиром на то да је имала своје засеоке и била смештена близу прелаза на Морави, Хлапова пољана је несумњиво играла улогу локалног трга.²⁹⁴

У дефтеру Смедеревског санџака из 1516. године Лапово се спомиње под именом Липова, као село које настањују Власи у две куће са укупним приходом од 1213 акчи.²⁹⁵ Оно је било скромног обима и јасно је да тада није играло значајнију привредну улогу. Међутим, насеље Жабаре, смештено између Баточине и Марковца, односно на територији данашње општине Лапово, споменуто је као село од 85 кућа и пазарно место са панађуром у старијем попису из 1476. године.²⁹⁶ Упркос различитом називу, чини се да је управо оно, због своје географске блискости, представљало континуитет Хлапове Пољане као локалног трга.

²⁹¹ У новије време уобичајено се на основу каснијег, непотпуног преписа ове повеље, она датује у 1400. годину: С. Ћирковић, *Раваничка хрисовуља*, 80, нап. 52. Међутим, исправност старијег датовања у 1395. годину детаљно је образложио Д. Јечменица, *Поседи манастира Св. Пантелејмона*, 183–205.

²⁹² Ст. Новаковић, *Законски споменици*, 519; А. Младеновић, *Повеље и писма деспота Стефана*, 296, 303.

²⁹³ М. Пурковић, *Кнез и деспот Стефан Лазаревић*, Београд 1978, 47–48; М. Шуица, *Немирно доба*, 99–100.

²⁹⁴ Уп. М. Благојевић, *Манастирски поседи крушевачког краја*, Крушевац кроз векове, 41; С. Мишић, *Саобраћај на Дунаву и његовим притокама у средњовековној Србији*, Черно море между истока и запада. Река Дунав мост между народи и култури, IX Понтийски четенија, Варна 2004, 139.

²⁹⁵ О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 136.

²⁹⁶ О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 136; Е. Миљковић Бојанић, *Смедеревски санџак*, 156, 168.

3. Путеви и трговина

У 15. веку Шумадија постаје једна од најважнијих области средњовековне српске државе. После 1403. године српска престоница се из Крушевца сели на крајњи север Шумадије, у Београд. Та чињеница, као и по дизање нове престонице 1430. године у Смедереву, утицале су да се мрежа путева, а посебно значај постојеће мреже, измене. Све више трговаца и других путника за свој циљ бирају места у Шумадији. Пре свих Београд и Рудник, а после 1430. године Смедерево. У ово време на путну мрежу утиче и војно-политичка ситуација. Због тога на значају добијају путеви у долини Велике и Јужне Мораве.²⁴⁷

У средњовековној Србији, па и у Шумадији, постојале су две категорије путева: *цесте и путеви*. Цеста, колник, друм или велики пут били су називи за главне путеве, док се именом пут означавала саобраћајница од локалног значаја. Велики путеви су, у ствари, наслеђена мрежа римских путева, за које се често употребљава израз *стари пут*.²⁴⁸ Најзначајнији такав пут и најважнија саобраћајница у Шумадији био је стари римски *Via Militaris* од Београда до Цариграда, који у 15. веку мења своју трасу од Равног (Ћуприја) и иде на Јагодну (Јагодина). Велике цесте су представљале државну мрежу путева и као такви су чувани, што се види и из 157. и 158. члана Душановог Законика.²⁴⁹ Један број топонима такође упућује на чување путева. То су: Стража, Стражиште, Варда, Вардиште, Вардиштани.²⁵⁰ У турско доба на таквим местима се јављају дербенди – дербендска села.

Средњовековним путевима углавном су се кретали каравани, а преносно средство били су: коњ, мазга, магарац, камила, а на цестама користила су се и кола, посебно на појединим деоницама Цариградског друма. Коњ је у транспорту ипак играо најзначајнију улогу. Камиле су коришћене за пренос тежих терета на великим одстојањима. *Сараценски скотови* се помињу 1215. године у Равном, а у опсади Беча 1529. године камиле су снабдевале Сулејманову војску.²⁵¹

Најважнији путеви у Шумадији у 15. веку били су они који су ишли кроз долине великих река (Велика Морава, Западна Морава) и водили према српским престоницама, као и они који су повезивали рударска на-

²⁴⁷ Г. Шкриванић, *Путеви*, 24.

²⁴⁸ Исто, 18.

²⁴⁹ Н. Радојчић, *Законик цара Стефана Душана*, Београд 1960, чл. 157, 158.

²⁵⁰ Г. Шкриванић, *Путеви*, 38.

²⁵¹ Исто, 30, 32.

У првој половини 15. века у употреби је од Ниша до Београда посведочен и други крак овог пута који је водио левом обалом Велике Мораве. Њиме је 1433. путовао бургундски витез Бертрандон де ла Брокијер на свом повратку из Цариграда. Он је из Ниша најпре посетио Крушевац, одакле је прешао Западну Мораву и после два дана пута, преко Сталаћа, стигао до двора деспота Ђурђа у Некудиму, покрај села Придворице југозападно од Смедеревске Паланке. Из Некудима, Брокијер се упутио у Београд, стигавши на своје следеће одредиште након дан и по пута.²⁵⁷ Истом трасом, само у обрнутом смеру, од Београда ка Крушевцу и одатле преко Мораве ка Бовану и Нишу, кретала се крсташка војска Јована Хуњадија и деспота Ђурђа Бранковића 1443. године.²⁵⁸ Хуњадијеве снаге су поново делимично користиле овај пут пет година касније. Његова војска је тада прешла Дунав код Ковина, улогорила се код трга Суботица на ушћу Мораве, крај Смедерева (*Sobotica, ad ostium Lamoravae prope Smedero*), па се одатле, преко Крушевца, упутила на Косово поље, како показује кратак извештај Дубровчанина Паскоја Соркочевећа.²⁵⁹

Поменути подаци не би требало да наведу на закључак да је стари крак пута који је водио од Београда ка Браничеву преко Велике Мораве био напуштен или занемарен. Напротив, извесно је да су обе деонице *Via Militaris*, које су водиле десном, односно левом обалом ове реке, биле у употреби током XV века, као и да су се сматрале за главне саобраћајнице. О томе недвосмислено сведочи Мартин Сегон из Новог Брда чији је спис о *Књигу о путевима којима се може ићи у Турску* искористио и објавио Феликс Петанчић почетком XVI века. Сегон, наиме, говори о два пута, горњем који води из „Горње Мезије у Тракију или Романију“ и доњем који иде „до Дарданаца и Македонаца“. Први, како он тврди, иде од Београда на Годоминско поље (*campi Godomiri*), источно од Смедерева, па преко Мораве до села Браничево (*per pagum Branizevum*) и потом на југ, крај „славног манастира Ресава“, односно Манасија. Доњи, према његовим речима, иде од Београда на Крушевац.²⁶⁰

Како показују извештаји западних и оријенталних путника, настали средином и у другој половини XVI века, главна траса пута је тада ишла из

²⁵⁷ Б. Брокијер, *Путовање преко мора*, 127–131.

²⁵⁸ К. Јиречек, *Војна цеста од Београда за Цариград и балкански кланци*, Зборник Константина Јиречека, I, Београд 1959.149; М. Максимовић, *Срби и „Дуга војна“ 1443/1444 године*, ВИГ 1 (2013) 52–54.

²⁵⁹ М. Костић, *Опис војске Јована Хуњадија при поласку у бој на Косово*. Гласник СНД 1 (1925) 83; Г. Шкриванић, *Путеви*, 86

²⁶⁰ Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka: Felix Petančić i njegov opis puteva u Tursku*, Rad JAZU 49 (1879) 121–131; А. Pertusi, *Martino Segono di Novo Brdo, vescovo di Dulcigno. Un umanista serbo-dalmata del tardo Quattrocento, vita e opere*, Roma 1981, 86–91.

Београда, преко Гроцке и Колара, на Хасан-Пашину Паланку (данашња Смедеревска Паланка), а затим на Баточину, Јагодину, Ћуприју, Параћин, па преко Мораве ка Нишу.²⁶¹ Тиме се пут скраћивао у односу на деоницу која је водила дуж десне обале Дунава преко Смедерева, што је нарочито било важно за покрете османских војски и њихово брже пребацивање из удаљених покрајина на северне границе Царства. Међутим да је ова, краћа траса, која је пролазила јужно од Смедерева била у великој мери коришћена и током претходног XV века показује управо Брокијерово путовање.

Са друге стране, дужа деоница преко Смедерева и дуж обале Дунава и леве обале Велике Мораве није ни у XVI веку изгубила на значају. Као упадљив показатељ се могу навести два путовања Антуна Вранчића из Шибеника (Antonius Verantius, 1504–1573) који је као посланик аустријских царева ишао на Порту 1553. и 1567. године. Прво путовање детаљно је описао сам Вранчић,²⁶² а друго његов пратилац Марк Антонио Пигафета.²⁶³ На другом путовању Вранчић је саставио само кратак итинерар, значајан због тога што уз имена места кроз која је прошао даје и прецизне раздаљине међу њима, изражене у немачким миљама (1 миља = око 7.5 км). С обзиром на то да је овај текст далеко мање познат од путописних састава Вранчића и Пигафете, није згорег на овом месту пренети његове податке. Места и раздаљине које аустријски посланик у њему доноси су следећи: Београд (Belgradum) – Гроцка (castellum Grodzka) 4 миље; Гроцка – Смедерево (Samandria) 4 миље; Смедерево – Кленовац (pagus Clenowacz, данас напуштено место код села Лозовик, на левој обали В. Мораве североисточно од Смедеревске Паланке)²⁶⁴ 4 миље; Кленовац – Баточина (pagus Bathuczna) 8 миља; Баточина – Јагодина (Jagodna oppidum) 3 миље; Јагодина – Параћин (oppidum Parathyn) 2 миље; Параћин – Болван (pagus Bolywan) 6 миља; Болван – Ниш (oppidum Nys) 5 миља.²⁶⁵

Уопште узевши, *Via Militaris* на потезу од Београда до Равног (Ћуприје), где се налазио брод, односно скела преко Мораве, није представљао јединствен пут ни у XV, нити у XVI столећу. То је био спој више путних праваца који су се наслањали један на други и били повезани тако да су чинили ширу путну мрежу. Ова мрежа је представљала основне комуникације источног дела Шумадије, а положај ових путева и њихова

²⁶¹ О. Зиројевић, *Цариградски друм*, 41.

²⁶² А. Fortis, *Viaggio in Dalmazia, Venezia 1774, Supplementum*, I, 15–21; Р. Matković, *Putovanja po Balkanskom poluotoku XVI veka: Putovanje A. Vrančića g. 1553 u Carigrad*, RAD JAZU 71 (1884) 20–23.

²⁶³ Р. Matković, *Putovanje Marka Antuna Pigafette u Carigrad od god. 1567*, Starine JAZU 22 (1890) 92–95, 180–181.

²⁶⁴ Зиројевић, *Цариградски друм*, 131.

²⁶⁵ Verancsics Antal *összes munkái*, ed. L. Szalay, Magyar Történelmi Emlkek, V, Pest 1860, 79–80.

међусобна повезаност погодовали су густој насељености оних крајева који су лежали крај њих, као и развоју низа села и тргова са панађурима дуж леве обале Велике Мораве у време државе српских деспота. Велики број „бродова“ на овој реци, од којих вероватно нису сви чинили скеле, већ је било и газова, сведочи о живом и развијеном саобраћају.²⁶⁶

Пошто за XV век нису сачувани садржајнији путописи или путописни извештаји осим Брокијеровог, тешко је извући поуздане закључке о стању и изгледу самих путева. Бургудски витез ипак пружа неке корисне податке. Он је, подсетимо, код ушћа Нишаве (код села Мрамор) прешао Јужну Мораву, па преко Јастрепца стигао до Крушевца и Сталаћа. Одатле је ишао у долину Јасенице, у Некудим (код Смедеревске Паланке), летњиковац деспота Ђурђа Вуковића (Бранковића).²⁶⁷ Према његовим речима, док је крај између Крушевца и Сталаћа био пријатан за путовање и густо насељен, путник је у наставку јахао читав дан „по рђавом крају, кроз густу шуму и тешким шумским путем“, упркос томе што је овај крај био „густо насељен и леп“.²⁶⁸ Брокијер не даје прецизнији опис пута између Некуди-ма и Београда, већ само констатује да је прошао „кроз многе велике шуме, брегове и долине, по којима постоји велико мноштво села и добрих намирница, а нарочито доброг вина“. На основу тога може се закључити да је ова деоница, упркос шумовитим крајевима који су отежавали кретање намерника, ипак била нешто лакша и проходнија од претходне.²⁶⁹

Брокијеров пут је, дакле, једним делом имао заједничку трасу са путем који је водио од обале Дунава, од Гроцке (са старе трасе Цариградског друма) за Коларе, а одатле преко Луњевца и Бачинца у Белу Цркву, па преко Церовца, Радовања и Баточине у Јагодну (Јагодина) и одатле преко Мијатовца у Равно (Ђуприја).²⁷⁰ Од Сталаћа је један пут водио преко Варварина, па обронцима Јухора до Јагодине и даље за Београд.²⁷¹

После 1430. године путеви од Београда скрећу ка новој српској престоници Смедереву. Неки путеви тада добијају на значају, попут оног од Смедерева долином Језаве, преко Радинца, Вранова, Мале Крсне, Багрдана и Јагодине. Овај пут је био сав у равници. Одатле је продужавао долином Велике Мораве за Равно и Паракинов Брод (Параћин). Неке од ових варијанти путева преко Јагодине, посебно за Београд, водио је и на Хлапову пољану (Лапово) где се налазио *брод* на Морави. Путеви који су водили долином Велике Мора-

²⁶⁶ С. Мишић, *Бродови на Дунаву и његовим притокама у средњовековној Србији*, IX Понтийски четенија: Черно море между истока и запада. Река Дунав, мост между народи и култури, Варна 2003, 139.

²⁶⁷ Г. Шкриванић, *Путеви*, 92.

²⁶⁸ Б. Брокијер, *Путовање преко мора*, 129.

²⁶⁹ Исто, 131.

²⁷⁰ Исто, 92.

²⁷¹ Исто, 93.

ве, поред значаја за трговину, имали су велики војни значај и њима су се кретале војске које су нападале или браниле ове просторе.

Путеви са претежно економским значајем повезивали су рударске центре, као и ове центре са престоницама. У средњем веку је био у употреби римски пут који је из Београда ишао западно од Авале преко Барајева, Губаревца и Стојника, где су се у 15. веку налазили рудници Железник и Рудишта.²⁷² Овај пут је од Железника (Стојника) водио или за долину реке Љиг или реке Колубаре. Крак пута из долине Љига је ишао за Рудник. Из долине Колубаре, преко Непричаве, ишло се за трг Ваљево. Јован Хуњади је 1454. године ишао *рудничким путем*, па према Шапцу.²⁷³ Од Београда за Шабац је водио и пут уз Саву, преко Барича и Дебрца.²⁷⁴

Рудник, као развијен рударски центар, био је циљ многих дубровачких и домаћих трговаца. У 15. веку је посебно био жив саобраћај између Београда, Смедерева и Рудника. Такође, и везе са рударским центрима у Подрињу биле су развијене. Трг Ваљево је на том путу било важна трговачка станица. Од Рудника су ишле две варијанте пута у Грузу. У првој варијанти пут се са Рудника спуштао у долину Каменичке реке, леве притоке Грузе, па преко села Кнежевца на Баре и Гривац, па на Кнић и град Честин, преко села Сибница у Петропоље и Жичу. Друга варијанта је ишла од Рудника, поред села Бело Поље, где је деспот Стефан Лазаревић имао летњиковац, и села Бачевице, па на град Борач. Одатле је пут ишао на села Пајсијевић и Витковац у Жичу. Овуда је вероватно ишао 1389. године угарски краљ Жигмунд.²⁷⁵ Од Жиче се долином Ибра ишло за Рас и за Митровицу и Приштину. Из Рудника је ишао и један пут за Чачак, у долину Западне Мораве. Поред ових путева, читав низ мањих путева повезивао је поједина насеља у Шумадији. Њима се свакодневно одвијао локални саобраћај који се увећавао са развојем рударства и порастом трговине.

Шумадија, ако се изузме Рудник и његов трг, није имала значајнијих тргова које су у већем броју посећивали дубровачки трговци. На локалним трговима, као што су Паракинов брод, Баточина, Јагодна и други трговало се локалним робама, а промет није могао бити велики. По добијању Београда од угарског краља деспот Стефан Лазаревић је граду дао повластице које су део дубровачке, али и угарске, трговине скренуле ка новој српској престоници.²⁷⁶ Ипак, у првим деценијама 15. века, као и раније, у Шумади-

²⁷² А. Крстић, *Кучево и Железник*, 139–162.

²⁷³ Г. Шкриванић, *Путеви*, 103.

²⁷⁴ Исто, 110.

²⁷⁵ Исто, 104.

²⁷⁶ Ј. Калић, *Београд у међународној трговини средњег века*, Ослобођење градова, 55–60

ји је најзначајнији рударски и трговачки центар био Рудник. Овде је рударство постојало и у римско доба, а прве писане вести о њему из средњег тин. Већ у ово време (1293. године, а Сасе је овде вероватно довео краљ Драгу-трговаца, па је један чак и нападнут од неког Станислава Црвеног, локал-ног српског феудалца.²⁷⁷ Из Рудника су дубровачки трговци односили во-ровчани су доносили разне тканине и другу робу (мрчарије). У Руднику се од самог почетка налазила и ковница новца. Она је припадала владару, а први ковничари су изгледа били Саси у Млечани. Први поуздани податак о ковници је из 1303, а од 1312. године овде су ковани *крстати гроше-ви*.²⁷⁸

Са рударском и трговачком активношћу формирана је и рудничка царина која је обухватала све доходке од трговине. Дубровчани се први пут помињу као закупци рудничке царине 1313. године. На крају 14. века (1399) и 1402. године руднички цариник је био Дубровчанин Мароје Леб-ровић.²⁷⁹ У првој деценији 15. века Дубровчани су углавном били закупци царине: 1400. Вукша Мишетић Бобаљевић, 1405. Јакша и Никша Водопи-је, а 1407. године Јаков Водопија.²⁸⁰ У ово време је у Руднику једно време живео и стални дубровачки конзул.²⁸¹ Дубровачки цариници у Руднику вршили су налоге деспотове курије, а дубровачка влада их је притискала да не спроводе оне прописе које су сматрали *новштинама*. Приходи руд-ничке царине су до 1405. године и њене смрти били у рукама кнегиње Милице.

Почев од 1402. године наилазимо на податке о избору судских коле-гија за Рудник, што показује снагу дубровачке колоније у овом рударском центру. Судећи по броју ових комисија, процват трговине на Руднику почиње 1421. године са 14 комисија, да би се усталио 1424. године када је поново бирано 14. комисија. Од тада, па до 1428. године, број комисија стално расте, да би те године досегао бројку од чак 36 парница.²⁸² Потом, 1430. године долази до наглог пада са свега три комисије, наредне године није забележена ни једна, а 1432. године било их је четири.²⁸³ Ова стагна-ција у трговини је последица рата са Турцима после смрти деспота Стефа-на Лазаревића, враћања Београда Угрима и губитка једне трећине дотада-

²⁷⁷ Г. Чremoшник, *Канцеларијски и нотарски списи*, Загреб 1950, 164.

²⁷⁸ Б. Храбак, *Рудник под Штурцем*, 16.

²⁷⁹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I/1*, 195.

²⁸⁰ К. Лиречек, *Споменици српски*, 50.

²⁸¹ Б. Храбак, *Рудник под Штурцем*, 21.

²⁸² Исто, 30–35, 36–40, са свим именима трговаца и саставом комисија.

²⁸³ Исто, 41.

шње територије. После смиривања ситуације у земљи опоравили су се и трговачки послови Дубровчана на Руднику, па је 1434. године именовано 10 судских комисија.²⁸⁴ Пораст пословања, па и сукоба који су завршавали парницама, повећан је у наредним годинама, па је број судских комисија 1435. године скочно на 17, а следеће године на 19. Наредне 1437. забележено је 10 парница, а 1438. године било је 18 судских комисија.²⁸⁵ Интензивно пословање до августа 1438. прекинуто је појавом Турака на Руднику и заузимањем Островице. У наредним годинама турске власти (1439–1444) дубровачка колонија на Руднику је наставила да послује, само смањеним интензитетом.

После Дуге војне и обнове Деспотовине (1444) Дубровчани су интензивирали своје трговачке послове на Руднику, па и парнице. Од 1445. до 1449. годишње је бележено од 12 до 14 судских комисија. До опадања трговине и колоније долази од 1450 (10), до 1455. године, када је забележена само једна судска комисија.²⁸⁶ Након тога, дубровачка колонија на Руднику је замрла. Дубровачки трговци су почели да се повлаче из колоније када су политичке прилике постале крајње нестабилне у целом региону због притиска Турака, не само на Србију и Босну, већ и на Угарску. Ова колонија је у 15 веку била добро повезана са Сребреницом и подрињским рудницама, са Београдом, а потом нарочито са Смедеревом.²⁸⁷ Овде треба поновити упозорење Б. Храбака да Дубровчани који се појављују у судским комисијама нису сви нужно морали и живети у Руднику. За неке чак постоје докази да нису. Тужени су сигурно морали бити из места. Такође, сигурно постоји и један број трговаца који нису завршавали на суду у парницама па су остали нама непознати. Од 1402. до 1455. године око 500 имена је забележено у вези са Рудником. Неки од њих су овде провели и више деценија, као Анђело де Мажи (1372–1428), Јакша Водопија (1402–1438), Влчо Бобаљевић (1402–1427), Влахо Бобаљевић (1408–1425). Од племићких породица на Руднику су своје представнике имали Бобаљевићи, Бунићи, Цријевићи, Градићи, Гучетићи, Ђорђићи, Лукаревићи, Манчетићи, Растићи.²⁸⁸ И ово говори о важности и економској снази дубровачке колоније на Руднику у 15 веку.

Дубровчани су имали своје радње, куће на Руднику, као и две католичке цркве, које редовно дарују у својим тестаментима. У питању су цркве Свете Богородице и Светог Влаха. Томко Никше Олетић (1401/1402)

²⁸⁴ Исто, 42.

²⁸⁵ Исто, 42–45.

²⁸⁶ Исто, 47–51, са детаљним пописом и именима чланова комисија и учесника у споровима.

²⁸⁷ Исто, 54.

²⁸⁸ Исто, 52–53.

умро је у Руднику, где је и тестамент саставио. Он је завештао две и по либре сребра цркви Свете Марије у Руднику.²⁸⁹ Никшин брат, сестра и син живели су у Плани и њима је оставио већи део своје имовине.

Друга снажна колонија дубровачких трговаца у Шумадији формирана је у Смедереву. Дубровчани су овој трг обилазили и пре подизања именоване три судске комисије за Смедерево, а 1412. још једна.²⁹⁰ До броју. По обнови Деспотовине (1444) нагло расте њихово присуство почевши од 1445. (26 комисија) и током наредних година у сталном је порасту. Нарочито је јако њихово присуство од 1449. до 1453. године, а највише их је било 1450 (94), 1452 (91) и 1453. (103). Од 1455. године њихов број стално опада, а после 1458. Дубровчани се у Смедереву више не спомињу.²⁹¹ Процват и нагли прекид трговине повезан је са политичком и војном ситуацијом и освајањем Смедерева 1459. године од стране Турака. Сличан ритам живота и пословања, као што смо видели, имала је и дубровачка колонија на Руднику.

Колонија дубровачких трговаца у Смедереву формирана је 1445. и била је активна до 1457. године. У том периоду поменуто је 347 трговаца у споровима, а сигурно је било и оних који се нису парничили. Њих 210 се јавља само једном, а свега шест трговаца је овде присутно девет година. Овде су најдуже пословали Никола Радуловић и Дамјан Јунија Ђорђић, по 13 година.²⁹² Од 1449. године у Смедереву је било више дубровачких трговаца него у Новом Брду (263), Руднику (115) и Приштини. Једну трећину смедеревске колоније Дубровчана чинило је племство, а ту су у питању крупни трговци који послују у друштвима на велико. Било је и удруживања где једна страна улаже капитал, а сиромашнија њиме тргује (*collegantia*).²⁹³ У тестаментима се помињу радње које су Дубровчани држали у Смедереву (ботеге) које су издавали у подзакуп. У њима су држали тканине, лукове, крзна, седла, мачеве, златне и сребрне прстенове, тацне, сребро. Тканине су овде биле нарочито на цени, посебно оне скупоцене. Најчешће тргују са Рудником. У овом периоду је 41 трговац имао послове са рудничким трговцима. А у исто време је девет Дубровчана своје послове пренело из Рудника у Смедерево.²⁹⁴ Поред Рудника, дубровачка колони-

²⁸⁹ DAD, Test. Not. 9, foll. 19–20; С. Ђирковић – Р. Ђук – А. Веселиновић, *Србија у дубровачким тестаментима у 15. веку (I)*, Мешовита грађа 22 (2004) 10.

²⁹⁰ М. Динић, *Грађа за историју Београда II*, 15.

²⁹¹ Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот*, 255.

²⁹² Исто, 256, 257. Д. Ковачевић, *Дубровачка насеобина у Смедереву у доба Деспотовине*, Ослобођење градова, 103–120.

²⁹³ Д. Ковачевић-Којић, *Градски живот*, 263.

²⁹⁴ Исто, 261, 264.

ја је из српске престонице интензивно трговала са Приштином (36 трговаца), а шест њих је имало послове са Рудиштем. У тој трговини најважнији предмет су били племенити метали, а затим и тканине.²⁹⁵

Поред дубровачких трговаца, у колонији у Смедереву били су настањени и неки мајстори из Дубровника. Овде борави и ради током 1451–1457. године златар Јакша Миладиновић Зец, као и још два златара. Витко и Радослав су били подстригачи сукна, а ту су били и по један свећар, пекар и ткач.²⁹⁶ У Смедереву је живео и дубровачки свештеник Андрија, капелан Паскоја Соркочевиха и сина му Јунија. Паскоје је био *челник ризнички* деспота Ђурђа Бранковића.

Без сумње, најјачи центри трговине, са великим бројем дубровачких трговаца и јаким колонијама, били су Рудник и Смедерево. Међутим, дубровачки трговци су за својим пословима ишли и на друге тргове Шумадије. То посебно важи за рударску област на Космају. Овде су они присутни од половине 14. века. Дубровчанин Грго Скринић 1359. године пише из Железника и жали се на људе кнеза Војислава Војиновића.²⁹⁷ Током првих деценија 15 века овај рудник и трг је опадао, па га Дубровчани 1433. године наводе међу местима која више не посећују. У међувремену се у близини развио рудник и трг Рудиште, на локалитету Паланка западно од Рипња, на саставу потока Зављака и Тапавица. Овде се руда вероватно вадилла већ почетком 15 века, а до 1453. године Рудишта су била у рукама Београдске митрополије.²⁹⁸ Пред пропаст Деспотовине у Рудиштима је постојала и омања дубровачка колонија која је одржавала најживље везе са Смедеревом, али и са Београдом, Ваљевом, Бохорином.²⁹⁹ Иако је у Железнику производња опала, оба рудника су наставила да раде и по доласку Турака, до краја 15 века. У оба рудника се добијало сребро, олово и минерал црвац (цинабарит) који је служио за бојење тканина.³⁰⁰

Поред великих тргова у рударским центрима и престоницама, где су Дубровчани имали своје колоније, трговина се одвијала и на већем броју тргова који се јављају у Шумадији у другој половини 14 и у 15 веку. Они настају као резултат развоја рударства и повећаног обима трговине. Такви су били Паракинов брод, Јагодна, Баточина, Хлапова пољана и други.

²⁹⁵ Исто, 265.

²⁹⁶ Исто, 266.

²⁹⁷ К. Јиречек, *Споменици српски*, 32–33.

²⁹⁸ Б. Храбак, *Рудишта*, 99–105.

²⁹⁹ М. Динић, *Грађа за историју Београда II*, 58–59, 63, 65–66; Б. Храбак, *Рудишта*, 101–104.

³⁰⁰ А. Крстић, *Кучево и Железник*, 158–159.